

**אתגרי ההכלה: מחנכות<sup>1</sup> בבתי ספר יסודיים ועל יסודיים מדברות על שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים**

ד"ר גליה פלוטקין-עמרמי, ד"ר טליה פריד, פרופ' הללי פינסון, גב' רונית כץ

אוניברסיטת בן גוריון בנגב

## **תקציר מנהלים**

מוגש לקרן משפחת ליאון

פברואר 2024

---

<sup>1</sup> מכיוון שמרבית אוכלוסיית המחנכים בישראל ומרבית המרואיינים במחקר זה היו מחנכות, נשים, החלטנו לאורך כל הדו"ח לעשות שימוש בלשון נקבה.

# תקציר מנהלים

מחקר זה הוא מחקר איכותני שבחן את החוויות, התפיסות והפרקטיקות של מחנכות ביחס לשילוב והכלה של תלמידים עם צרכי חינוך מיוחד (צח"מ) בבתי ספר "רגילים". המחקר מבוסס על ראיונות עומק עם 45 מחנכות מ-18 בתי ספר, מחצית המרואיינות מחנכות כיתות יסודי ומחצית מחנכות כיתות על-יסודי. בהקשר החינוכי, 'שילוב' מתייחס לשאיפה לתת מענה לצורכיהם של כלל אוכלוסיית התלמידים במסגרות הטרואגניות משותפות, לעומת הסללה למסגרות נפרדות על בסיס יכולת וצרכים. המונח 'הכלה' הוא מונח אמורפי יותר המתייחס לתפיסה רגשית מבוססת אמפתיה וקבלה של חוויות האחר והעצמי.

## שאלות המחקר

המחקר בחן שלוש שאלות עיקריות:

- 1) כיצד מחנכות בבתי ספר רגילים בחינוך הממלכתי היסודי והעל-יסודי המשלבות תלמידי צח"מ (צורכי חינוך מיוחדים), ובאופן ספציפי תלמידים עם קשיים רגשיים-התנהגותיים, תופסות את מוגבלות של התלמידים ומבינות את משמעות השילוב והכלה?
- 2) מהן הפרקטיקות והכלים העומדים לרשות המחנכות בעבודתן השותפת לשילוב של הילדים עם צרכים מיוחדים בכיתות רגילות?
- 3) מהם האתגרים אותם פוגשות מחנכות בניסיוןן לשלב ילדים עם קשיים רגשיים-התנהגותיים בכיתות רגילות, וכיצד אלה משתנים בציר הזמן בין בית ספר יסודי ועל-יסודי?

בנוסף, המחקר בחן הבדלים בין מחנכות בבתי ספר יסודיים לעל-יסודיים ביחס לשאלות אלו.

## הנחות תיאורטיות של המחקר

המחקר התבסס על ההנחה כי הזירה הבית ספרית בכלל, והכיתה בפרט, הינן זירות חברתיות מורכבות המושפעת ממגמות תרבותיות אשר מעצבות את התפיסות, את החוויות והפרקטיקות של המחנכות האמונות על שילוב ילדים. מבין המגמות האלה ניתן למנות את מגמת המדיקליזציה של חינוך והתמורות בשיח המוגבלויות.

"מדיקליזציה" מתייחסת לתהליך תרבותי-היסטורי שבאמצעותו התנהגויות ומצבים אנושיים מוגדרות כבעיות רפואיות, ולהרחבת הסמכות הרפואית לתחומי חיים שונים כמו חינוך והורות לילדים (Conrad, 2007; Rafalovich, 2005).

מדיקליזציה באה לידי ביטוי בהקשר הבית ספרי בכך שצוותים חינוכיים מוצאים את עצמם לעיתים ניצבים מול ציפיות לזהות ילדים מתקשים ולספק להם מענה הולם, אך בו בזמן לא לתייג או להחריג

אותם. התמורות בשיח על מוגבלויות שבאו לידי ביטוי בתביעה לראות מוגבלות לא כנגזרת ישירה של פגם אישי, אלא כעמדה המאפשרת לקרוא תיגר על הנחות התרבותיות ביחס לתפיסת האדם ה- 'נורמטיבי', חידדו את הצורך לבחון את תפיסות של המחנכות הנדרשות לעסוק בשילוב של ילדים עם מוגבלויות. המחקר התמקד בתפיסות ובפרקטיקות של מחנכות המשלבות ילדים עם קשיים רגשיים- התנהגותיים שמהווים אתגר משמעותי בכל הנוגע למשמעות ההכלה במסגרת חינוך רגילה.

### **מתודולוגיה מחקרית**

המחקר התבסס על 45 ראיונות עומק חצי-מובנים עם מחנכות: 24 מחנכות יסודי ו- 21 מחנכות על-יסודי שנדגמו מ- 10 בתי ספר על יסודיים ו- 8 בתי ספר יסודיים. המרוויינות נדגמו מסה"כ 18 בתי ספר ממלכתיים "רגילים" בירושלים, באר שבע והמרכז. שנות הוותק של המחנכות במדגם נע בין 2 ל 34 שנים.

*המחקר התמקד בחוויות, תפיסות ופרקטיקות של מחנכות כיתות בחינוך 'הרגיל' (ולא המיוחד), מתוך הנחה שמגמת השילוב וההכלה במערכת החינוך, בהגדרתה, מציבה את עיקר אתגרי השילוב על כתפיהן של מחנכות הכיתות 'רגילות'. מחנכות הן האחראיות להתקדמות הלימודית ולרווחה הרגשית של תלמידים עם צח"מ כמו גם של כלל תלמידי כיתותיהן, הן אמונות על תקשורת ותיאום בין ילדים, הורים ואנשי מקצוע, והן אלה שמוציאות תוכניות לימודיות מיוחדות לפועל. בשונה ממחנכות חינוך מיוחד, מחנכות בבתי ספר 'רגילים' לרוב אינן מקבלות הכשרה מיוחדת לבצע את המשימות המוטלות עליהן, והן פועלות במסגרות שלא תוכננו מראש לצרכים אלה. ממצאים עיקריים של המחקר*

עבור כלל המחנכות במחקר, **שילוב** נתפס כערך חברתי וציווי מוסרי. המחנכות פירשו שילוב כמורכב משלושה רבדים הקשורים זה בזה – חברתי, רגשי, אקדמי. אולם הן הדגישו את החשיבות העליונה של הרובד החברתי והרגשי על פני אקדמי. בניגוד לשילוב, **ההכלה** נתפסה כפרקטיקה אמורפית ושנויה במחלוקת.

ניכרו הבדלים בין בתי ספר יסודיים לתיכונים בתיאור **מאפייני הילדים עם קשיים רגשיים- התנהגותיים**, בהסברים לקשיים אלה, וביחס של המחנכות לתלמידים עם קשיים רגשיים- התנהגותיים בשכבות גיל שונות. המחנכות ביסודי הדגישו את הבסיס הרגשי לקשיים של ילדים ונתנו לגיטימציה לשוני שלהם, בעוד המחנכות בתיכונים ייחסו את הקושי של תלמידים להיעדר מוטיבציה, תכונות אישיות, ציפיות נמוכות ובכלל מסגרו את הקשיים כחלק מבעיות משמעת בגיל ההתבגרות. מחנכות ביסודי הפגינו יותר חמלה כלפי תלמידים אלה, מאשר המחנכות בעל יסודי.

מחנכות תפסו את הפרקטיקות שהפעילו כפרקטיקות שאינן שונות באופן מהותי מהפרקטיקות שהן מפעילות בעבודה עם ילדים "רגילים". ככלל, רוב הפרקטיקות התמקדו בעבודה רגשית רפלקסיבית ובקשר עם התלמידים. מחנכות השתמשו במגוון **פרקטיקות בעבודת השילוב**: פרקטיקות דיאדיות, פרקטיקות של עבודה פנימית של המחנכות, פרקטיקות של פיתוח כיתה מכילה, ניהול המצב הרגשי וההתנהגותי של הילד המשולב, צעדים משמעותיים ופרקטיקות פדגוגיות. פרקטיקות אלה נשענות במידה רבה על ניהול רגשי, מיומנויות אינטראקציה, עבודה רפלקסיבית ומכוונות לשיפור הרווחה והדימוי העצמי של הילד בכיתה. פרקטיקות פדגוגיות וצעדים משמעותיים קיבלו מקום משני יחסית

בעבודת השילוב. באשר לאתגרים אותם פוגשות המחנכות האמונות על שילוב ילדים עם קשיים רגשיים התנהגותיים, ניתן לחלק אותם לשלושה סוגים עיקריים: (א) מחסור בידע ובתמיכה, (ב) האתגר של ניהול הקשר עם הורים, (ג) מסוגלות מוגבלת להשפיע על מצבו של התלמיד.

(א) מחסור בידע ובתמיכה - מחנכות ביסודי ובעל-יסודי דיברו על מחסור בידע אודות צרכים חינוכיים מיוחדים, וציינו את העדר ההכשרה או העדר הכשרה משמעותית בנושאים אלה באוניברסיטאות ובמכללות. גם כאשר הן ציינו שלמדו את הנושא בהכשרת מורים או השתלמויות מורים, הוא נלמד בצורה שטחית ולא נתפס כמשמעותי לעבודה היומיומית עם ילדים עם צרכים רגשיים-התנהגותיים. רבות מהן גם שיתפו כי לא קיבלו כל מידע על האבחונים של הילדים אותם הן משלבות בשל חיסיון רפואי והחלטת ההורים. בנוסף, מתוך הראיונות עלה כי למחנכות חוסר בהירות לגבי ההגדרות המוסדיות והאבחוניות של הקטגוריות השונות של צרכים מיוחדים.

עמדת המחנכות ביחס לידע ולהכשרה שלהן הייתה מורכבת: לעיתים הן הציגו את עצמן כבעלות תפיסות מגובשות המבוססות וניסיון מעשי בשילוב הילד עם הצרכים המיוחדים, ולעיתים הן הצהירו כי אין להן ידע מקצועי על המוגבלות וחששו לתייג את הילד "לא נכון".

(ב) האתגר של ניהול הקשר עם הורים - באשר לאתגר היחסים עם הורים, המחנכות חילקו את ההורים של התלמידים עם קשיים רגשיים התנהגותיים לשלושה סוגים מרכזיים: הורים ממשפחות "מורכבות", הורים "המרוכזים בעצמם" ו"ההורים הטובים". האבחנות הללו שעשו ניזונו גם מתסריטים חברתיים מעמדיים. פערים אפיסטמיים ורגשיים בין המחנכות להורים ביחס לתלמידים באו לידי ביטוי בציפיות מהילד, פרשנויות של התנהגות ודרכי הטיפול בו. ככלל, המחנכות הביעו תסכול מכך שישנם הורים שמסרבים לשלוח לאבחון או לתת טיפול תרופתי או אחר שיכול לסייע לילדם. הדבר עלה במיוחד במקרים בהם התלמידים סבלו מבחינה חברתית.

(ג) מסוגלות מוגבלת להשפיע על מצבו של התלמיד - באשר לתפיסת המסוגלות, המחנכות הרגישו שיכולתן לייצר שינוי חיובי בחיי הילדים עם קשיים רגשיים התנהגותיים הינה מוגבלת. עם זאת, הן ציינו שינוי והתפתחות מקצועיים ביחס שלהן לשילוב ובחויית השילוב עצמה שבאים עם ההתנסות.

### **המלצות מעשיות**

בהתאם לממצאים המחקר אנו מציגות שתי המלצות מרכזיות: המלצות מוסדיות והמלצות בנוגע לפיתוח ידע מקצועי של מחנכות.

ברמה המוסדית, עולה הצורך בצמצום הצפיפות בכיתות, וצורך בהרחבת המענים הטיפוליים-פסיכולוגיים בבית הספר. כיתות קטנות ויותר משאבים טיפוליים גם יתרמו להפחתת עומס העבודה של המחנכות ויאפשרו להן להקדיש יותר זמן לעבודה פרטנית עם הילדים המשולבים. כמו כן נדרשת

השקעה במתקנים שישפרו את השילוב בבית הספר. בהתייחס לרמה המוסדית עלה גם הצורך להקדיש יותר זמן היוועצות עם יועצת בית הספר ואנשי מקצוע נוספים ותכנון לתווך הארוך.

ההמלצה המרכזית נוגעת לצורך בפיתוח מקצועי של המחנכות, הקניית ידע על מוגבלויות שונות ובעיקר על היבטים פסיכוסוציאליים התפתחותיים של ילדים. הכשרה כזו ראוי שתכלול היכרות עם קשיים רגשיים-התנהגותיים, זיהוי קשיים אלו והקניית כלים להתמודדות איתם במסגרת הכיתה. מרכיב נוסף קריטי להצלחת השילוב שחשוב שייכלל בהכשרת או השתלמות מורים, זה כלים לעבודה עם הורים.

הממצאים של מחקר זה גם מצביעים על הקשיים הייחודיים איתם מתמודדות מחנכות בתיכון ולכן יש לתת לכך מענה ייחודי.